

AGRESJA

Agresja – „zachowanie ukierunkowane na zadanie cierpienia innemu człowiekowi, który jest motywowany do uniknięcia tego cierpienia” (*B. Wojciszke, Relacje interpersonalne. Agresja, [w:] J. Strelau (red.), Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej, t. 3, Gdańsk 1999, s. 148*). Dynamiczny charakter agresji podkreśla wyjaśnienie agresywności rozumianej jako skłonność do atakowania (*N. Sillamy, Słownik psychologii, Katowice 1995, s. 13*).

Wyróżnia się agresję wrogą (gniewną) i agresję instrumentalną. Agresja wroga ma miejsce wtedy, gdy cierpienie ofiary jest głównym lub jedynym celem sprawy. Agresja instrumentalna natomiast charakteryzuje się wykorzystywaniem cierpienia ofiary (które jest swego rodzaju instrumentem w rękach sprawcy) do realizacji innych celów np. zaboru mienia w przypadku kradzieży, który nie byłby możliwy bez uprzedniego zachowania agresywnego (*B. Wojciszke, Relacje..., [w:] J. Strelau (red.), Psychologia..., s. 148*).

Agresję wyjaśnia się wykorzystując różne teorie, a wśród nich: 1) teorię instynktu; 2) teorię popędu; 3) teorię uczenia.

Według pierwszej z wymienionych teorii, agresja jest instynktem (zob. szerzej teoria agresji Z. Freuda w: → **teorie kryminologiczne**) (Z. Freud, K. Lorenz), w jaki wyposażony jest człowiek podobnie jak inne organizmy.

Z. Freud przyjmował, że człowiek obok instynktu życia (*Eros*) ma także instynkt do śmierci, zniszczenia (*Thanatos*), który wyraża się w dążeniu do samouniwersztwienia. Aby uniknąć autodestrukcji, człowiek musi nieustannie rozładowywać ten rodzaj instynktu i dokonuje tego poprzez zachowania agresywne ukierunkowane na innych.

K. Lorenz twierdził natomiast, że agresja jest wrodzonym wzorcem zachowania, który jest wyzwany pojawieniem się w otoczeniu jego „wyzwalaczy” lub hamowany występowaniem odpowiednich inhibitorów. W myśl stanowiska K. Lorenza agresja ma charakter spontaniczny, co oznacza, że zachowanie agresywne człowieka może pojawić się bez jakichkolwiek zewnętrznych bodźców.

Teoria instynktu nie znalazła potwierdzenia w innych badaniach dotyczących agresji, stąd jej mniejsza przydatność we współcześnie dokonywanych próbach wyjaśniania natury agresji i jej przeciwdziałania (B. Wojciszke, *Relacje...*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia...*, s. 148).

Teoria popędu w ujęciu najczęściej wykorzystywanym do wyjaśnienia agresji, to teoria frustracji – agresji J. Dollarda, N.E. Millera (zob. szerzej teoria frustracji – agresji J. Dollarda, N.E. Millera w: → **teorie kryminologiczne**), która wyjaśnia zachowanie agresywne wcześniej doznaną frustracją. W świetle tej teorii, każda agresja jest wynikiem frustracji, chociaż nie każda frustracja musi prowadzić do agresji (B. Wojciszke, *Relacje...*, [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia...*, s. 150–151).

Najbardziej trafną teorią, wyjaśniającą zachowania agresywne jest teoria uczenia. Teoria ta uznaje, że agresja jest wynikiem uczenia się za pośrednictwem procesów warunkowania instrumentalnego i modelowania. „Warunkowanie instrumentalne jest procesem, za którego pomocą organizm uczy się znaczenia pierwotnie obojętnej reakcji, a więc tego, że jest ona instrumentem osiągania pozytywnych stanów rzeczy. Kiedy po jakimś zachowaniu pojawi się nagroda, szansa na jego pojawienie się w przyszłości rośnie” (*B. Wojciszke, Relacje...*, [w:] *J. Strelau* (red.), *Psychologia...*, s. 153). Tak więc, jeśli po zachowaniu agresywnym nastąpi jakaś nagroda (np. satysfakcja, pochwała, uznanie, korzyść materialna), jednostka doświadczająca nagrody uczy się tego zachowania i utrwala je. Modelowanie natomiast jako sposób uczenia się zachowania agresywnego należy rozumieć w ten sposób, że uczenie się następuje nie tylko w wyniku własnych doświadczeń jednostki, ale także na podstawie obserwacji zachowania innych i skutków obserwowanych zachowań. W ten sposób jednostka może nauczyć się na przykład nowych wzorców zachowania agresywnego, może też utwierdzić się w przekonaniu o słuszności własnych zachowań agresywnych (*B. Wojciszke, Relacje...*, [w:] *J. Strelau* (red.), *Psychologia...*, s. 153–155).

W kontekście słuszności teorii uczenia w wyjaśnianiu zachowań agresywnych należy wskazać na problem obecności obrazów przemocy (→ **przemoc**) w mass mediach. Jak podaje *B. Wojciszke*: „Wiele koncepcji psychologicznych pozwala przewidywać, że częste oglądanie przemocy nasila agresję widzów, ponieważ aktywizuje ono treści o agresywnym charakterze, staje się okazją do modelowania agresji i wykształcenia skryptów zachowań ukierunkowanych na wyrządzenie krzywdy innym a także rodzi obojętność wobec cudzego cierpienia wskutek habituacji” (*B. Wojciszke, Relacje...*, [w:] *J. Strelau* (red.), *Psychologia...*,

s. 160; por. *D. Sarzała*, Agresja i przemoc w mediach elektronicznych wyzwaniem dla edukacji, [w:] *D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak* (red.), Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy, Lublin-Poznań 2004, s. 224–238).

Agresja jest podstawowym czynnikiem kryminogennym (→ **czynnik kryminogenny**), stanowi kluczowy przedmiot badania w ramach etiologii kryminalnej (→ **etiologia kryminalna**) poszukującej m.in. przyczyn zachowań przestępczych o podłożu agresywnym i wykorzystujących przemoc.

Interesującą próbą wyjaśnienia agresji na gruncie badań kryminologicznych były teorie biologiczne (zob. → **teorie kryminologiczne**), badające czynniki genetyczne np. związek chromosomowej anomalii XYY z przestępczością.

Eliminowanie zachowań agresywnych z życia społecznego poprzez wykorzystywanie metod wychowawczych, kształtowanie postaw altruistycznych i pozytywnych wartości moralnych jest istotne dla zapobiegania przestępczości (→ **zapobieganie przestępczości**) poprzez redukcję jej przyczyn, co w kategoriach skuteczności strategii walki z przestępczością z użyciem przemocy (→ **przestępczość z użyciem przemocy**) jest najbardziej pożądanym sposobem trwałego ograniczenia jej rozmiarów.

Literatura:

- A. Frączek, I. Pufal-Struzik* (red.), Agresja wśród dzieci i młodzieży. Perspektywa psychoedukacyjna, Kielce 1996;
D. Sarzała, Agresja i przemoc w mediach elektronicznych wyzwaniem dla edukacji [w:] *D. Kowalski, M. Kwiatkowski, A. Zduniak* (red.), Edukacja dla bezpieczeństwa. Wybrane perspektywy, Lublin-Poznań 2004;
N. Sillamy, Słownik psychologii, Katowice 1995;
B. Wojciszke, Relacje interpersonalne. Agresja, [w:] *J. Strelau* (red.), Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej, t. 3, Gdańsk 1999.

ALKOHOLIZM

Alkoholizm – to określenie odnoszące się do stanu chorobowego (tzw. choroba woli), którego charakterystyczną cechą jest utrata możliwości trwałego powstrzymania się od spożywania alkoholu. Alkoholizm cechuje uzależnienie od alkoholu.

Przyczyn uzależnienia poszukuje się w czynnikach natury fizycznej (w tym – bada się rolę dziedzicznych uwarunkowań), psychicznych (określone cechy osobowości) oraz społecznych (wpływ środowiska na powstanie uzależnienia).

Istotną rolę w genezie uzależnienia odgrywiają czynniki psychiczne, motywacyjne, związane z zaspokajaniem potrzeb i euforycznym działaniem alkoholu na psychikę człowieka. „Subiektywne odczuwanie różnych pozytywnych skutków działania alkoholu – usunięcie przykrych doznań, lęku, frustracji, napięcia emocjonalnego lub przyjemne poczucie stanu euforii, stanowią poważny czynnik etiologiczno-motywacyjny uzależnienia alkoholowego” (Cz. *Cekiera*, Ryzyko uzależnień, Lublin 2001, s. 84).

Alkoholizm oznacza stan nadmiernego picia, występujący u osób, u których zależność od alkoholu doprowadziła do wystąpienia zaburzeń psychicznych lub spowodowała jakiś rodzaj szkody w sferze zdrowia fizycznego, psychicznego bądź relacji społecznych (B. *Hołyst*, Kryminologia, Warszawa, 2007, s. 753).

Używanie alkoholu, a zwłaszcza uzależnienie od niego, typowe dla alkoholizmu, jest interesujące z kryminologicznego punktu widzenia, ze względu na przedmiot badań kryminologii (→ **kryminologia**) w co najmniej pięciu płaszczyznach:

- 1) uznania alkoholu za czynnik kryminogeny (→ **czynnik kryminogeny**), który prowadząc do degradacji fizycznej, psychicznej, społecznej i moralnej, przyczynia się również do wejścia osoby

uzależnionej na drogę przestępstwa (→ **przestępstwo**). Wysoki stopień degradacji osób uzależnionych od alkoholu pozostaje w związku z faktem, że w większości współczesnych społeczeństw alkohol jest substancją legalną (inaczej niż narkotyki) i powszechnie dostępną, której używanie nawet w większych ilościach jest w dużym stopniu tolerowane. W indywidualnym doświadczeniu osoby uzależnionej zakres i stopień degradacji jest funkcją czasu tolerancji najbliższego otoczenia (rodziny, pracodawcy, znajomych) na używanie i nadużywanie alkoholu.

- 2) uznania alkoholu za czynnik wiktymogenny (→ **czynnik wiktymogenny**, → **potencjał wiktymogenny**), który prowadzi do samoagresji i tendencji samobójczych u osób uzależnionych. Poza tym istotne jest, że osoba będąca pod wpływem alkoholu częściej staje się ofiarą niektórych przestępstw np. kradzieży, zgwałcenia. Ponadto, występują sytuacje, w których zarówno sprawca, jak i ofiara przestępstwa w czasie popełnienia przestępstwa byli pod wpływem alkoholu.
- 3) zaliczenia alkoholu („bycia pod wpływem alkoholu”) do znamion niektórych przestępstw i badania przypadków, w których, w czasie przestępstwa sprawca znajdował się pod wpływem alkoholu.
- 4) wzrostu poziomu agresji (→ **agresja**) u osób uzależnionych od alkoholu, co jest charakterystyczne dla genety przestępstw popełnianych wobec osób najbliższych. Alkohol jest traktowany jako czynnik wyzwalający zachowania agresywne. Zwłaszcza w stanie głodu alkoholowego alkoholik może postępować nieodpowiedzialnie i agresywnie wchodząc w konflikt z prawem. Silna potrzeba zdobycia alkoholu jest motywem przestępstw kradzieży popełnianych na tle głodu alkoholowego.

Zachowania agresywne są kategorią patologii społecznych (→ **patologia społeczna**) i w takim zakresie, w którym nie wypełniają znamion żadnego z przestępstw określonych przez ustawodawcę, stanowią samodzielną kategorię badawczą w ramach analiz kryminologicznych.

- 5) Zapobiegania przestępczości (→ **przestępczość**) i innym przejawom patologii społecznej, do których uzależnienie od alkoholu i agresja na tle uzależnienia są zaliczane.

Działanie alkoholu na organizm człowieka prowadzi do wielu negatywnych skutków, które są takimi wprost (np. obniżenie samokrytycyzmu, osłabienie hamulców moralnych – istotne w genezie zachowań agresywnych (agresji fizycznej i werbalnej), zaburzenia spostrzegawczości, zmniejszenie szybkości reagowania na bodźce – ważne w genezie przestępstw drogowych, – albo w konsekwencji, poprzez osłabienie samokontroli, prowadzą (np. polepszenie samopoczucia w początkowej fazie używania alkoholu, wzrost poczucia pewności siebie) do negatywnych przejawów zachowania człowieka, w wielu wypadkach naruszającego standardy normatywne i obyczajowe przyjęte w danym społeczeństwie.

Kryminogenne znaczenie alkoholu wiąże się wprost z psychodegradacją, będącą skutkiem uzależnienia. Jak podkreśla Cz. *Cekiera*, psychodegradacja to płytkie i głębokie zmiany psychiczne, które charakteryzują się (Cz. *Cekiera*, *Ryzyko...*, s. 84–85): spadkiem aktywności woli; osłabieniem uczuć moralnych; niskim stopniem internalizacji zasad moralnych, etycznych i wszelkich norm społecznych; ambiwalencją postaw warunkowaną okresami picia alkoholu, niezgodnością słów i czynów w demonstrowaniu postaw wobec wartości; osłabieniem aktywności intelektualnej, obniżonym poziomem potrzeb: poznawczych, estetycznych; obniżonym poczuciem samokontroli, odpowiedzialno-

ści i dojrzałości społecznej; pojawieniem się urojeń niewierności; brakiem tolerancji; nasiloną skłonnością do kłamstwa, zawężeniem kręgu zainteresowań i aktywności twórczej, wzrostem agresywności wobec najbliższych, drażliwością i wybuchowością; myśleniem prześladowczym, tendencjami samobójczymi.

Z kryminologicznego punktu widzenia najważniejsze jest przeciwdziałanie alkoholizmowi, mające na celu ograniczenie kryminogennej i wiktymogennej funkcji alkoholu. Alkoholizm, będąc chorobą chroniczną, wymaga długotrwałego leczenia i wykwalifikowanej pomocy terapeutycznej zarówno w zakresie somatycznych skutków uzależnienia, jak też psychicznych i społecznych. Czynnikiem istotnie utrudniającym przeciwdziałanie zarówno uzależnieniu od alkoholu, jak i popełnianiu przestępstw pod jego wpływem jest kulturowa integracja spożywania alkoholu przy różnych okazjach, co widać zwłaszcza w tradycji wykorzystywania alkoholu podczas świętowania. Traktowanie alkoholu jako nieodłącznego elementu ważnych uroczystości, celebracji, tworzy wiele okazji do używania i nadużywania alkoholu, budując środowiskowe podłoże uzależnienia.

Podstawy normatywne przeciwdziałania alkoholizmowi zostały sformułowane w ustawie z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. z 2012 r. poz. 1356 ze zm.). Ustawodawca zobowiązuje organy administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego do szeregu działań w kierunku: ograniczania spożywania napojów alkoholowych, wspierania przedsięwzięć prowadzących do zmiany obyczajów dotyczących spożywania alkoholu, przeciwdziałania powstawaniu i usuwania następstw nadużywania alkoholu (art. 1 AlkU). Ponadto, art. 2 ust. 1 AlkU określa, że zadania w zakresie przeciwdziałania alkoholizmowi wykonuje się przez odpowiednie kształtowanie polityki społecz-

nej, w szczególności poprzez: tworzenie warunków sprzyjających realizacji potrzeb, których zaspokajanie motywuje do powstrzymywania się od spożywania alkoholu; działalność wychowawczą i informacyjną; ustalenie odpowiedniego poziomu i właściwej struktury produkcji napojów alkoholowych przeznaczonych do spożycia w kraju; ograniczanie dostępności alkoholu; zapobieganie negatywnym następstwom nadużywania alkoholu i ich usuwanie; przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Zadania w ww. zakresie uwzględnia się w założeniach polityki społeczno-gospodarczej w postaci Narodowego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych zatwierdzonego przez Radę Ministrów.

Profilaktyka i rozwiązywanie problemów alkoholowych jest celem działania Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, która podlega ministrowi właściwemu do spraw zdrowia (art. 3 ust. 1 i 2 AlkU).

Literatura:

Cz. *Cekiera*, Ryzyko uzależnień, Lublin 2001;
B. *Hołyst*, Kryminologia, Warszawa 2007;
I. *Niewiadomska*, K. *Misztal*, M. *Gólek*, Zapobieganie alkoholizmowi i narkomanii, [w:] I. *Niewiadomska*, M. *Kalinowski* (red.), *Wzrost do działania. Zasoby społeczne w profilaktyce zachowań destrukcyjnych*, Lublin 2010.

ANTROPOLOGIA KRYMINALNA

Antropologia kryminalna – pojęcie wykorzystywane do określenia kryminologii (→ **kryminologia**) w początkowym okresie badań dotyczących przestępcy (→ **przestępca**), które koncentrowały się na biologicznych a następnie – biopsychicznych uwarunkowaniach przestępczości (L. *Tyszkiewicz*, *Kryminologia. Zarys systemu*, Katowice 1986, s. 33). Pojęcie antropologii kryminalnej utożsamiane jest z badaniami szkoły

antropologicznej, zapoczątkowanej przez C. Lombroso (→ **Lombroso C.**) (Z. Hołda, Z. Welcz, Kryminologia, część I, Lublin 1983, s. 58; zob. szerzej na temat szkoły antropologicznej – E. Janiszewska-Talago, Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce, Warszawa 1965). „Przestępstwo i przestępczość traktowane są jako zjawiska przyrodnicze, których źródłem jest atawizm, obłąkanie, zwyrodnienie” (E. Janiszewska-Talago, Szkoła antropologiczna..., s. 6).

Dorobek badawczy antropologii kryminalnej był przedmiotem obrad kongresów antropologii kryminalnej.

Literatura:

- Z. Hołda, Z. Welcz, Kryminologia, część I, Lublin 1983;
E. Janiszewska-Talago, Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce, Warszawa 1965;
L. Tyszkiewicz, Kryminologia. Zarys systemu, Katowice 1986.

BADANIA OSOBOPOZNAWCZE

Badania osobopoznawcze – badania prowadzone w celu wszechstronnego poznania osoby przestępcy (→ **przestępca**) na użytek procesu karnego i wykonania kary, zwłaszcza skutecznego oddziaływania resocjalizacyjnego (→ **resocjalizacja**).

Badania osobopoznawcze przeprowadzane są w różny sposób, za pomocą różnych metod. Są to badania ogólnolekarskie, badania psychologiczne i psychiatryczne, wywiad środowiskowy, obserwacja – służą zgromadzeniu danych o stanie zdrowia fizycznego i psychicznego sprawcy, jego sytuacji życiowej, motywacjach, dążeniach, postawach, dając podstawy wymiaru i wykonania kary zgodnie z zasadą indywidualizacji.

Przepisy ustaw karnych w różnych miejscach i w różny sposób (wprost lub pośrednio-opisowo) mówią o potrzebie poznania osoby przestępcy i koniecz-